

Др Александар Стојановић, виши научни сарадник
Институт за новију историју Србије, Београд

СТРАХИЊА ЈАЊИЋ И СРПСКИ ГЕСТАПО¹

Апстракт: У раду се на основу необјављених историјских извора анализирају личност и деловање Страхиње Јањића током Другог светског рата, као и улога Српског Гестапоа, специјалног обавештајно-диверзантског одреда на чијем се челу Јањић налазио. Циљ рада је да додатно расветли историјску улогу Јањића и његовог оружаног одреда, као и да је сагледа у компаративној равни колаборације у Србији 1941–1944. године.

Кључне речи: Страхиња Јањић, Српски Гестапо, колаборација, БДС, СДК, злочини, Крагујевац, Лесковац, Србија 1941–1944.

Увод

Рат и окупација земље често у средиште друштвених и политичких збивања избаце личности и покрете који у редовним, мирнодопским околностима, припадају друштвеној маргини и не поседују никакав утицај. У случају окупиране Србије током Другог светског рата ова је историјска појава још израженија, будући да се упоредо са окупацијом земље, отпором и колаборацијом одвијао и беспштедан грађански рат. На простору Србије у периоду од 1941. до 1944. године сукобљавале су се различите војске (неке од њих су повремено и сарађивале), интереси великих сила, идеологије, пропаганде и сплетови личних интереса и амбиција. У сложеном мозаику различитих војних и политичких фактора који су кројили судбину обичног човека у ратном вихору, нашли су се и специфична оружана формација Српски

¹ Аутор најсрдачније захваљује колегама Виктору Бејатовићу, др Љубинки Шкодрић и др Радету Ристановићу на уступљеним историјским изворима и сугестијама везаним за истраживање.

Гестапо (СГ), као и њен вођа Страхиња Јањић.² У том ратном вихору било је много оних који су починили и веће и теже (ратне) злочине, али је било мало оних чији су поступци тако константно били на погрешној страни моралне вертикале.

Страхиња Јањић пре оснивања Српског Гестапоа

Страхиња Јањић рођен је у Клењу, у Мачванском округу, 13. априла 1906. године. У војску је ступио октобра 1923. године, а пре тога је завршио народну школу и шест разреда гимназије. У чин каплара унапређен је 15. априла 1924, у поднаредника 1. октобра 1924, у наредника 24. септембра 1925, а у потпоручника 1. октобра 1925. године.³ Служио је у пешадији и у чин поручника унапређен је 1. октобра 1929. године. Званична војна каријера Страхиње Јањића завршена је у јуну 1932. године актом пензионисања, у његовој 26. години.⁴ После тога радио је извесно време као приватни чиновник, а потом и као чиновник Привредно-финансијске дирекције Општине града Београда. Из јавне службе отпуштен је „у интересу исте” одлуком Градског већа, а на предлог председника Општине.⁵ Обавештајни извори из Другог

² О Страхињи Јањићу и Српском Гестапоу до данас није написана ниједна целовитија студија, али су се бројни пажње вредни историографски радови и публицистички осврти дотакли њиховог деловања током Другог светског рата. Упореди: Бошко Н. Костић, *За историју наших дана*, (Београд: Нова искра 2011), 58–60 (прво издање: Лил 1949); Slavko Odić, Slavko Komarica, *Noć i magla: Gestapo u Jugoslaviji*, (Zagreb: СР 1977); Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944*, II, (Beograd: Sloboda 1979), 198–200; Душан М. Бабац, *Рађ изубљене генерације*, (Београд: Одбрана 2020), 114–115; Раде Ристановић, *Београдски равнојорци: Југословенска војска у ошацибини и Равнојорски покрет у окупираном Београду 1941–1944.*, (Београд: ИСИ 2020). У већини наведених радова само је фрагментарно реконструисана историјска улога Јањића и Српског Гестапоа, а до данас је ова тема најдетљаније обрађена у: *Немачка обавештајна служба и Југославији*, knj. IV, (Beograd: Udба 1959).

³ Војни архив (ВА), Досије персоналних података официра Краљевине Југославије, кутија 605, редни број 26.

⁴ Указ о Јањићевом пензионисању, објављен је под бр. 11851 у *Службеном војном листу*, 11. јуна 1932. године. Пензионисан је у складу са 112. Чланом Закона о устројству војске и морнарице, под тачком 9, која гласи: „кад у опште више не подноси за активну службу” (*Службене новине Краљевине СХС*, год. 11, бр. 222, 23. септембар 1923, стр. 1639–1640).

⁵ *Општинске новине*, год. 54, бр. 41–42, 5. новембар 1936. године, стр. 636.

светског рата готово без изузетка наводе да је разлог његовог пензионисања из војске, али и уклањања из јавне службе било проблематично понашање (проневере, злоупотреба положаја).⁶ Његово последње ангажовање у јавној служби пре Априлског рата било је у прес-бироу (ЦПБ), при председништву Владе Драгише Цветковића, о чему готово да нема значајнијих сачуваних писаних трагова.⁷

На основу података које је дао о себи, уписаних у његов официрски досије, као и у агентски досије при Гестапоу, могуће је делимично расветлити још неке аспекте Јањићеве личности. Навео је да осим српског језика говори још и француски. Био је разведен и повремено живео са сином Николом, рођеним 1932. године. Лични живот му је вероватно и пре 1941. био неуредан, на шта указује чињеница да је у Картотеци житеља Управе града Београда, у периоду од маја 1932. до маја 1942. године, био пријављен на тачно 20 различитих адреса.⁸ Изјаснио се да је политички припадао Југословенској радикалној заједници од 1936. до 1938. године, а после тога био симпатизер ЈНП Збор.⁹ Постојећи историјски извори не бацају довољно светла на Јањићеву мотивацију за чланство у политичким странкама, али се његов карактер и користољубље морају узети у обзир приликом разматрања овог питања. С друге стране, извори потврђују његову германофилију, а активности из периода окупације Србије снажно указују на дубоку фасцинираност нацизмом и Хитлером, као и снажно антикомунистичко опредељење.

⁶ Архив Србије (АС), фонд: Безбедносно–информативна агенција (БИА), II, ф. 14, Српски Гестапо, ИАБ, фонд: БДС, Ј–198. Сам Јањић приказује разлоге за његова пензионисања и смене у другом светлу: наводно је пензионисан јер је у војсци открио хомосексуалну аферу високих официрских кругова, док је из чиновничке службе удаљен пошто је открио велику финансијску аферу иза које је стајао интерес масонерије, градоначелника Владе Илића и јеврејског капитала. О томе: Записник о истрази против мајора СДС Пантелића и подносиоца пријаве Јањић Страхиње (ИАБ, БДС, Ј–198).

⁷ Једна достава БДС-у описује да је Јањић био запослен у краткоталасној радио станици ЦПБ-а, „где је примао плату не радећи ништа” (ИАБ, БДС, Ј–198).

⁸ Историјски архив Београда (ИАБ), фонд: Управа града Београда – Картотека житеља Београда и Земунa, Страхиња Н. Јањић (доступно и на: <https://www.digitalni.arhiv-beograda.org>, приступљено 27. 9. 2021).

⁹ ИАБ, БИА, ф. XV, п12, Страхиња Јањић. Јањићева припадност ЈРЗ потврђена је чињеницом да је септембра 1937. године присуствовао конференцији омладине у Вршцу, као представник Главног одбора омладине ЈРЗ (Аноним, „Конференција омладине ЈРЗ у Вршцу”, *Време*, 13. септембар 1937, стр. 4).

По окупацији Србије, а посебно после распламсавања устанка против окупатора, Јањић се у више наврата понудио за сарадњу различитим колаборационистичким и немачким установама. Обавештајно-безбедносни извори сведоче да се прво нудио полицији Управе града Београда преко комесара Танасија Тасе Динића. Ова иницијатива није прошла, па се окренуо Димитрију Љотићу и његовим добровољачким одредима, који су управо били у фази настајања крајем лета 1941. године. Тако је половином октобра 1941. године и доспео у Крагујевац, град у чијем ће завијању у црно учествовати до краја те године.

Више исказа датих пред Државном комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача сведоче о (не)делима које је Страхинја Јањић чинио као председник Крагујевачке општине.¹⁰ Већ је његово ступање на ту дужност било обележено контроверзом и злочинима. Он се налазио на челу оружаног одреда (2. чете) који је деловао у склопу 5. Добровољачког (Шумадијског) одреда, под командом Марисава Петровића. Средином октобра учествовао је у акцијама против покрета отпора спровођеним у околини Крагујевца.¹¹ На Петровићев предлог постављен је на функцију председника Крагујевачке општине 18. октобра¹² и налазио се на њеном челу током најтрауматичнијих дешавања у историји града. Током велике рације, коју су вршили представници окупационе оружане силе и Шумадијског добровољачког одреда, Јањић је као део Петровићеве пратње дошао у саму зграду општине 20. октобра 1941. године.¹³ Том приликом

¹⁰ Архив Југославије (АЈ), фонд: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110), ф. бр. 1837.

¹¹ Јањићев одред стигао је у Крагујевац из Београда, 16. октобра 1941, и дан касније спојио се са остатком снага под командом Марисава Петровића. Током 18. и 19. октобра готово цео 5. Добровољачки одред налазио се у акцији против партизана, у правцу Лапова, на челу са Јањићем јер је Петровић морао да остане у Крагујевцу (Славиша Перић, *Српски добровољачки корпус*, (Београд 2018), 51–52).

¹² Обимни елаборат Удбе „Српски Гестапо“ наводи да је Страхинја Јањић постављен за „општинског начелника града Крагујевца“ 18. октобра, на предлог Марисава Петровића (АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо). Поједини аутори, међу којима и Бошко Костић и Душан Бабац, у раније наведеним делима погрешно наводе да је Јањић постављен на чело Крагујевца тек после стрељања цивила.

¹³ Из увида у документацију Гестапоа о догађајима у општинској згради стиче се утисак да је Јањић имао доминантну улогу, иако је формално команда била у рукама Марисава Петровића (упореди: АС, БИА, I–160 и Виктор Бејатовић, *Лейеза смрти*:

извршена је тријажа запослених чиновника и присутних грађана, од којих је један број означен за комунисте и ухапшен. Они су потом стрељани у Шумарицама, а остали су били изложени претњама, вређању и вербалном насиљу Јањића. Када се масовни злочин у Крагујевцу завршио, Јањић је наредио комуналним службама да сакупе и у масовне гробнице сахране тела стрељаних цивила.

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача означила је Јањића као једног од најодговорнијих за масовни злочин и стрељање цивила у октобру 1941. године.¹⁴ Таква оцена извесно је претерана, узимајући у обзир свеукупну одговорност немачког фактора, као и специфичну директну одговорност Марисава Петровића.¹⁵ Међутим, тадашњи председник општине, сасвим оправдано, може се сматрати одговорним за то што је пропустио прилику да спасе бар један део недужних цивила интервенцијом код Немаца, као и за изузетно грубо и нечовечно поступање према рођацима ухапшених који су дошли да га моле за помоћ и интервенцију. Потврђено је и да су лични предмети стрељаних били предати управо Јањићу, који је присвојио и са својим сарадницима поделио највредније ствари, док су остале враћене ожалашћеним породицама.

Управљање Крагујевачком општином, које је почело највећим злочиним у историји овог града, било је обележено насиљем, злочинима и скандалима. Историјски извори који сведоче о Јањићевим данима на челу Крагујевца бележе његову осиноност према грађанима и проблеме које је његова личност изазивала у сарадњи са осталим органима управе.¹⁶ У том периоду Јањић је починио бројне изнуде и

вишедисциплинарни приступ и ујоредне методологије у реконструкцији мотива и обима рајиног злочина у Крагујевцу октобра 1941., (Крагујевац: Спомен-парк Крагујевачки октобар 2017), 68.

¹⁴ АЈ, 110–95–520.

¹⁵ О Петровићевом поступању приликом хапшења и тријаже таоца који ће бити стрељани: Станиша Бркић, *Име и број*, (Београд: Музеј жртава геноцида, Крагујевац: Спомен музеј „21. октобар”, 2020), 38–43.

¹⁶ О томе детаљније: АС, БИА, I–155; I–160; ИАБ, БДС, J–198. У дугом низу примедби на Јањићево понашање најчешће се понављају оптужбе за присвајање туђе имовине, сексуално узнемиравање и напастовање, бахато понашање према цивилима, наређивање батинања цивила и чиновника – без реалног основа, непоштовање државних власти, али и јерархије СПЦ.

најмање два силовања.¹⁷ Завео је страховладу и у више наврата приморавао грађане да се окупљају на митинзима подршке, злоупотребавајући у политичке сврхе чак и парастос стрељаним грађанима.¹⁸ Грађани и органи колаборационистичке управе изражавали су незадовољство његовим радом и молили претпостављене да га уклоне са места председника општине.

Насупрот реалности о којој сведоче бројне пријаве и докази против Јањића, колаборационистичка штампа представљала га је као реформатора и добротинитеља,¹⁹ истичући његову тобожњу бригу за унесрећену децу и хвалећи огроман прилог дат приликом посете Антимасонској изложби у Београду, када је предао 50.000 динара „као поздрав Крагујевца Београду”.²⁰

¹⁷ Као оштећене у одлуци ДК везане за хапшења и силовања које је починио Страхуња Јањић наводе се Роза Ајзнер, наставница из Крагујевца и Радмила Јовановић, домаћица из истог града (АЈ, 110–95–524). Станислав Краков наводи да је Јањић силовао и сексуално узнемиравао још већи број жена, које су хапшене без икаквог повода и оптуживане, а потом их је лично Јањић саслушавао и напаствовао у својој канцеларији (Станислав Краков, *Генерал Милан Негућ*, књига 2: Препуна чаша чемера, (Минхен: Искра 1968), 353–354). Поједини искази малтретираних девојака упућивали су на то да Јањић болује од трипера, који је преносио својим жртвама, што помиње и Краков у својој књизи (Исто; АС, БИА, I–155, Саслушање Чедомира Стошића, бившег предстојника полиције у Крагујевцу, 6.12.1941).

¹⁸ Љубинка Шкодрић, *Жена у окупираној Србији 1941–1944.*, (Београд: Архипелаг-ИСИ 2020), 206; АЈ, 110–576–37, Записник о саслушању сведока Милуна Јовановића, протојереја из Крагујевца.

¹⁹ По свој прилици, Јањић је и сам имао такав доживљај. У прогласу који је издао после преузимања власти, оптужио је смењено руководство за подржавање комуниста и проневере у финансијском пословању, и истакао да је „наредио” свештеницима и чиновницима да брину о сиротињи, а судијама да испитају све наводне злоупотребе претходне власти (ИАБ, БДС Ј–198, „Проглас Крагујевчанима, 1. новембар 1941”).

²⁰ С. Ц., „Претседник Крагујевачке општине показао је особито старање за незбринуту крагујевачку децу”, *Обнова*, 26. 11. 1941, стр. 6; Аноним, „Претседник Крагујевачке општине г. Страхуња Јањић у Београду”, *Обнова*, 27. 11. 1941, стр. 9; Ј. Об. „Реформе и енергичне мере претседника Крагујевачке општине г. Страхуње Јањића”, *Ново време*, 28. 11. 1941, стр. 4. Опис Јањићевог управљања Крагујевачком општином готово је гротескног карактера, и он је у њему представљен као добротинитељ сиротиње и рука правде која стиже зеленаше и црноберзијанце. Истовремено, истичу се огромни прилози, у новцу и намирницама, које је донео у Београд „сиротињи” и „добровољцима”, а чије је порекло дискутабилно, ако се узме у обзир масовни злочин од кога једва да је протекло месец дана и чињеница да је Јањић присвојио део имовине стрељаних. На текст објављен у „Новом времену” реаговао је и Драгомир Симоновић, бивши председник Крагујевачке општине, писмом уреднику листа од 24. децембра 1941. године

О Јањићевом карактеру, изузев његове биографије, уверљиво сведоче и изјаве немачких обавештајаца, којима је касније био потчињен, његових бивших сабораца, али и сведока у истрагама које су против њега вођене. Ханс Акерман, припадник БДС-а извршио је у августу 1942. године увид у судске списе који су се тицали Јањића и његових недела почињених у Крагујевцу. Оштећени и сведоци малтретирања цивила описали су га као „неуравнотеженог и абнормалног”, са испољеним „симптомима душевне болести”. Немачки обавештајни органи били су свесни „да је бруталан и морално није сасвим чврст”, као и да је склон блефирању и фикс идејама, али су и даље сматрали да би га могли употребити, високо вреднујући његово искрено одушевљење нацизмом и Трећим рајхом.

Страхиња Јањић налазио је заштиту од оптужби и уклањања са функције у личности крајскоманданта мајора фон Бишофхаузена. Одлуком пуковника Косте Мушицког, команданта Шумадијског кора, почетком децембра 1941. године Јањић је био смењен и ухапшен, а на његово место постављен је инж. Симеон Керечки, истакнути збораш, који је до тада обављао дужност предстојника полиције у Крагујевцу.²¹ Потом се догодила интервенција немачких власти, које су издејствовале његово ослобађање и покушавале да га задрже на месту председника општине. Јањић се од тада није враћао у престоницу Шумадије, а до његове коначне смене са места председника Крагујевачке општине дошло је у јануару 1942. године.

Елаборат Удбе о Српском Гестапоу истиче да је Недић сменио Јањића почетком 1942. године, те да је овај био и ухапшен.²² На интервенцију окупационих власти био је ослобођен, а потом 12. фебруара постављен за председника општине у Лесковцу.²³ Период боравка

(ИАБ, БДС, Ј–198). Он је у писму таксативно побијао све наводе изнете у тексту који промовише Јањића.

²¹ Војни архив (ВА), фонд: Недићева архива (Нда), А50, ф. 1, д. 12.

²² Истовремено, две доставе БДС-у агента под шифром 131 бележе да је ова смена изазвала „приређивање читавих светковина” у Крагујевцу, као и да је цео Булбудер, који је добро познавао Јањића и његовог брата, са „неописаним одушевљењем” дочекао вест о његовом хапшењу и кажњавању (ИАБ, БДС, Ј–198).

²³ Упркос ослобађању Јањића и отвореној подршци коју је уживао од немачких власти, крагујевачки суд и полиција су и даље водили истрагу против њега. Његово потоње

Страхиње Јањића на југу Србије управо и представља, за сада, највећу историографску непознаницу везану за његов рад током окупације, због веома малог броја пронађених релевантних историјских извора. Са сигурношћу се може тврдити да је Јањић смењен већ после два месеца, те да је премештен у Београд. Извори обавештајног порекла помињу насилничко понашање и корумпираност Јањића као узроке смене, као и поновно залагање локалних немачких руководилаца (капетана Штребела и Штрајхера) да га сачувају на функцији.²⁴ Узнемирење окружног начелства и других органа Недићеве власти изазвале су информације о Јањићевим пословима са црном берзом, проневерама а посебно тзв. „унутрашњи зајам”, који је наметнуо грађанима и привреди Лесковца, уз претњу репресијом и батинама.²⁵

После смењивања са чела локалне самоуправе у Лесковцу, Јањић је 14. априла 1942. године прешао на рад при Председништву Министарског савета, где је основао један оружани одред и имао канцеларију. Званични назив тог одреда, утиснут на меморандуме и преписку коју је Јањић водио био је: 1. специјални оружани одред „Београдски”.²⁶ По свој прилици, главни задатак овог специјалног одреда било је хапшење генерала Драгољуба Михаиловића. Он је одмах укључен у акције против ЈВуО, које је немачка 717. пешадијска дивизија спроводила у западној Србији. Јањићев одред имао је да делује под оперативном командом потпуковника Фрикеа, чији се штаб налазио у Чачку. Задатак је био опкољавање Голије. Крајем априла Јањић је, међутим, са положаја послао немачкој команди у Чачку извештај, у коме је за сарадњу са ЈВуО оптужио низ локалних руководилаца и команданата колаборационистичких оружаних формација. Због ове денунцијације били су ухапшени пензионисани жандармеријски пуковник

ступање у директну службу окупатору умногоме је везано за чињеницу да га је само то могло спасити процесуирања за бројна недела која је починио.

²⁴ АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо. Елаборат наводи да је Јањић у Лесковцу „поновио исто оно што је већ учинио у Крагујевцу”.

²⁵ На основу докумената БДС-а управо је поменути зајам био кап која је прелила чашу и довела до тога да окружни начелник Сретен Страњаковић затражи Јањићеву смену од Милана Недића (ИАБ, БДС, J-198).

²⁶ АЈ, 110–95–533. Један број аутора и публициста, као и интернет портала, погрешно наводи име овог одреда као званични назив Српског Гестапоа, који је основан тек неколико месеци касније.

Милош Павловић са сином, као и мајор Војислав Пантелић, командант СДС у Краљеву. После саслушавања Павловића од стране немачке војне обавештајне службе и суочавања са Јањићем, команда 717. дивизије утврдила је да је реч о лажној денунцијацији и послала предмет Страхине Јањића полицији безбедности при Војном заповеднику у Србији, захтевајући процесуирање.²⁷ Забринут због компромитовања једног броја руководиоца локалне самоуправе и Српске државне страже, Недић је хитно расформирао специјални одред 16. маја 1942. године. Обавештајна аналитика тумачи овај чин као преломну тачку у односима Јањића и Недића, после кога је код Јањића остала само интензивно изражена мржња и осветољубивост усмерена ка председнику владе.²⁸ Јањић се није суздржавао ни у јавности, где је најоштрије говорио против Недића. Специјална полиција дошла је до сазнања да припрема атентат и ухапсила га.

Страхине Јањић провео је период од 18. маја до 6. јуна 1942. године у концентрационом логору на Бањици.²⁹ Ослобођен је одлуком СС, у тренутку када је по свој прилици већ био договорен облик његове будуће сарадње са немачким обавештајним службама. Недић је одустао од гоњења Јањића када су оптужбе да је припремао атентат на њега одбачене као неосноване, али је конфликт међу њима остао неразрешен. Више извора и елабората Удбе наводе информацију да је Јањић из Бањичког логора ослобођен управо како би за рачун окупатора вршио обавештајно-провокаторски рад, што је у потпуном сасгласју са развојем догађаја који је уследио.

²⁷ Детаљно о Јањићевим активностима на челу специјалног оружаног одреда: АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо. Више докумената везаних за истрагу органа 717. дивизије над Павловићем и Јањићем чувају се у ИАБ, БДС, Ј–198.

²⁸ Јањић се немачким обавештајним властима, али и Цеки Ђорђевићу, жалио како Недић није имао искрену намеру да ухапси Михаиловића, те да је акција његовог одреда била вишеструко саботирана од стране председника владе. Занимљиво је да и Недић, током послератне истраге, упитан о односу према Михаиловићу, није спомињао акцију Јањићевог одреда, нити да је издао икаква наређења у погледу хапшења вође Равногорског покрета. Када се ово узме у обзир, уз чињеницу о конспиративној сарадњи и „легализацији” делова ЈВуО у СДС, не може се искључити могућност да је Недић заправо покушао да се реши Јањића, шаљући га неадекватно опремљеног (30 људи са slabим наоружањем) у једну тако деликатну мисију.

²⁹ У књизи евиденције Бањичког логора Јањић се водио под редним бројем 5952. У логор је спроведен од УГБ. *Logor Banjica: logoraši (1941–1944)*, Књига 1, (Београд: ИАВ 2009), 407.

Јањић у служби БДС и оснивање Српског Гестапоа

Архивска грађа немачких безбедносних и полицијских органа у Србији сведочи о томе да се Јањић почетком 1942. године ставио на непосредно располагање окупатору. Елаборат Удбе „Немачка обавештајна служба у Југославији” (књига 4) почетак обавештајне сарадње Јањића и БДС-а смешта у прве месеце 1942. године. Према наводима овог елабората, он је већ тада био поуздани доушник (V-mann) БДС-а, ангажован по линији оперативног рада „према квислиншком апарату”.³⁰

Документи БИА, односно Удбе, који се чувају у Архиву Србије, почетак обавештајне сарадње још прецизније смештају у фебруар 1942. године, када је Јањић по први пут предложио немачким властима оснивање српских СС дивизија.³¹ Тада се директно обратио вишем вођи СС и полиције Августу Мајснеру, представљајући се као личност способна да оснује такве формације, а овај предлог понављао је и касније, истичући и да би могао успешно да заведе ред у Србији.³²

Његов рад за окупаторске обавештајне службе могуће је у потпуности пратити кроз сачуване историјске изворе, у периоду од пролећа 1942. до пролећа наредне године, када је премештен на рад у Немачку.

Крајем маја 1942. године, у оквиру провера способности „за његов будући агентски рад”, обављен је лекарски преглед Страхине Јањића, који је извршио др Јунг.³³ Легитимација немачке помоћне

³⁰ *Nemačka obaveštajna služba*, IV, 591–592.

³¹ АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо; *Nemačka obaveštajna služba*, IV, 591; ИАБ, БИА, ф. XV, п12, Страхина Јањић. У тим тренуцима, Јањић је још био на челу управе у Лесковцу. Он је Немцима нудио стварање две СС дивизије: једне која би била послата на Источни и једне која би деловала на Афричком фронту. Чињеница да је за ступање у такву формацију било заинтересовано свега 15-ак младића приморала је Јањића да одустане од своје замисли, коју су и Немци сматрали нереалном.

³² У септембру 1942. године Јањић је послао једно писмо са таквим предлогом и заменику БДС, СС потпуковнику Лудвигу Тајхману, а касније је, у марту 1943, посредством личног пријатеља Саве Ракина из Загреба, писмо сличне садржине послао и самом Јозефу Гебелсу (оба писама се чувају у ИАБ, БДС, Ј–198). Тајхман је о Јањићевим предлозима оставио коментаре и белешке, сматрајући их празним причама (АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо).

³³ СС мајор др Х. Јунг, који је извршио преглед, био је лекар Гестапоа задужен и за део Бањичког логора под немачком управом, где је лично узимао учешћа у батинању

полиције на његово име први пут је издата почетком јула 1942, а потом је уредно обнављана закључно са мајем 1943. године. БДС, односно Гестапо у Београду, издали су Јањићу и посебне дозволе за кретање градом током трајања полицијског часа, као и за ношење оружја. Ови документи, који су до данас сачувани и чувају се у Историјском архиву Београда, представљали су клицу из које се развио Српски Гестапо и означили нову етапу Јањићеве обавештајне сарадње са окупатором,³⁴ током које је са својим сарадницима прешао из надлежности III (СД) у надлежност IV одељења/реферата (Гестапо) ЕК и СИПО у Србији.

Немци су имали велике планове и очекивања везана за Јањића и његов агентски рад. Током лета 1942. године поверено му је оснивање посебног диверзантско-обавештајног одреда, који ће извршавати налоге немачких органа и чији ће основни циљ бити борба против комуниста. Овај одред је у јавности постао познат под именом Српски Гестапо, повремено је називан и „јањићевцима”. Упркос томе, многи грађани погрешно су сматрали одред делом СДК („љотићевцима”), делом због ранијег припадања Јањића СДК и ЈНП Збор, а делом и због тога што су Јањић и Нећак и даље повремено носили униформе СДК приликом кретања Београдом.³⁵ Његово стварање било је обележено новим, до тада невиђеним нивоом предусретљивости немачке управе.

и мучењу затвореника, уместо да им помаже (АЈ, 110–595–27/28, изјава Драгутина М. Алексића од 12. 2. 1946). Јањићев лекарски преглед обављен је у време када је он још био заточеник у логору на Бањици. Јунг је касније вршио лекарске прегледе свих припадника Српског Гестапоа и у више наврата посећивао и његову касарну.

³⁴ Јањићево агентско име у комуникацији са БДС-ом било је „Х.С.Ј”, док је његов најближи сарадник Светозар С. Нећак, о коме ће бити више речи у наставку рада, Немцима достављао податке под псеудонимом „Милош Антић”. Јањић је у обавештајном раду био директно везан за СС потпоручника Штракеа до новембра 1942. године, а после тога претпостављени му је био СС капетан Хаусдинг (*Немачка обавештајна служба*, IV).

³⁵ О томе сведочи и дневничка белешка пензионисаног чиновника Драгутина Ј. Ранковића, иначе солидно обавештеног о ситуацији у Београду. Он је 5. септембра 1942. године уписао у свој дневник да се „стварају неке српске СС трупе”, те да се „Љотићевци вежбају у школи Старине Новака, обучени у немачке униформе”. Такође, у опису злочина хапшења и одвођења на стрељање групе од 18 цивила, у Крагујевцу фебруара 1943. године, који је починио одред на челу са Јањићем и Нећаком, стоји да је реч о добровољцима–љотићевцима. Упореди: Драгутин Ј. Ранковић, *Свакодневни животи под окупаацијом. Искусство једног Београђанина 1941–1944*, приредили Наташа Милићевић и Душан Никодијевић, (Београд: ИНИС 2011), 328; АЈ, 110–95–530.

Припадницима Српског Гестапоа издаване су посебне легитимације и дозволе, обезбеђене су им немачке униформе, редовна исхрана и наоружање, издата је забрана Специјалној полицији и другим органима везана за привођење Јањића, а сам одред деловао је у потпуности изван контроле колаборационистичких органа власти. Касарна у којој је Јањић обучавао своје сараднике и боравио са њима била је смештена у просторијама основне школе Старина Новак, која се налазила на углу Далматинске и улице Старине Новака у Београду.³⁶ На самом почетку рада Српског Гестапоа, овај одред бројао је 12 припадника, да би временом његова бројност порасла на преко 100 агената.³⁷

Сачувани историјски извори сведоче, и директно и посредно, о немачким плановима за употребу Српског Гестапоа. Он је био замишљен као потпуно конспиративан, диверзантско-обавештајни одред, који ће деловати независно од других домаћих (колаборационистичких) безбедносних органа и за потребе немачке управе извршавати широку лепезу задатака. По потреби је одред упућиван на акције чишћења терена и сузбијања комунистичке активности у унутрашњост Србије. Сам Јањић истицао се радикалним антикомунистичким и пронацистичким ставом, што је било препознато и похваљено од различитих инстанци немачке обавештајне мреже у Србији.

Припадници одреда требало је да се редовно баве обавештајном делатношћу усмереном против НОП-а, ЈВуО³⁸ али и свих других противника Трећег рајха. Конспиративност и фактор изненађења требало је да представљају кључни аспект оперативног рада Српског Гестапоа,

³⁶ Зграда на у којој се налазила касарна, на адреси Старине Новака бр. 24 је срушена, а данашња зграда ОШ „Старина Новак” подигнута је 1961. године и налази се у улици Кнеза Данила.

³⁷ Обавештајни извори и елаборати Удбе углавном помињу број нешто већи од стотину достигнут почетком 1943. године, док из исказа о уређењу спаваоница и бројности одреда у појединим тренуцима сазнајемо да је одред ретко имао више од 60-ак припадника. Југословенски историчар др Милан Борковић сматра да је укупно 145 лица припадало Српском Гестапоу.

³⁸ Српски Гестапо ревносно је сарађивао са немачким безбедносним структурама на откривању и сузбијању активности Равногорског покрета. Обавештајци равногорске организације због тога су се и сами ангажовали на праћењу Страхине Јањића и његових сарадника, успевши да идентификују укупно 104 конфидента и сарадника Јањићевог одреда. О односу Српског Гестапоа према ЈВуО детаљније: Раде Ристановић, *н. г.*, 182, 343.

у чему се ова организација битно разликовала од Специјалне полиције, СДС или СДК. Важно је истаћи да је Јањићев одред основан без икаквих консултација немачких органа са владом Милана Недића, те да су и председник колаборационистичке владе и поједини други сарадници окупатора били веома незадовољни постојањем домаће оружане формације на коју немају никакав утицај.

Оперативна дејства Српског Гестапоа

На основу сачуваних извештаја о акцијама Српског Гестапоа може се закључити да је одред на терен излазио самостално и у садејству са немачким органима. Основни задаци приликом оружаних акција били су откривање и хапшење припадника покрета отпора, њихових јатака и симпатизера.

У историјским изворима добро су документоване акције СГ у Гроцкој, Аранђеловцу и околини и Смедеревској Паланци. Акција СГ у Гроцкој имала је за циљ разоружавање и привођење једног броја припадника четничког одреда Пере Шумског (право име: Петар Стојановић, из Крагујевца), који су после наређења да се одред расформи планирали да задрже оружје и да се одметну.³⁹ Акцијом је руководио сам Јањић и у њој је учествовало још 30-ак припадника СГ. Они су половином децембра 1942. године успели да на превару опколе, разоружају и заробе четнике војводе Пере Шумског. Четници који су се спремали за илегалу завршили су у логору на Бањици, а неки од њих, укључујући и вођу одреда, касније су пребачени у логор Матхаузен, у коме су и окончали животе.⁴⁰

Дана 22. децембра 1942. године СГ је интервенисао и у селу Камендол у Смедеревском округу.⁴¹ Заједно са 20-ак припадника СГ, у тој акцији учествовало је и око 60 немачких војника. Село је блокирано,

³⁹ Иницијатор акције био је припадник СГ, Захарије Јовановић Зака, који је раније био под командом Шумског и који је Јањићу открио намере дела одреда да се одметне у илегалу.

⁴⁰ АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо, „Акција у Гроцкој”. У истом фонду налазе се и саслушања сведока догађаја, узета током истраге спровођене 1950. године.

⁴¹ АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо, „Акција у Камендолу”.

претресане су куће, приликом претреса било је злостављања сељака, чак су и жене излагане физичком насиљу. Сврха претреса била је откривање и заплена оружја, као и прибављање информација о партизанима. Јањић је водио ову операцију и лично тукао једну жену, покушавајући да изнуди информације о њеном супругу. Претреси су били праћени пљачком хране и покућства, што је СГ и иначе радио у већини својих акција. После истраге коју је Јањић спровео на лицу места деветорица сељака означени су за помагаче партизана. Према сачуваним изворима, Јањић је лично инсистирао на њиховом стрељању, наочиглед окупљених сељака, како би дао пример целом селу. Пошто је немачки официр одбио да нареди својим војницима да изврше стрељање, смртоносни плотун испалили су припадници СГ.

У фебруару 1943. године СГ се налазио у Аранђеловцу, где је запосео објекат Старо здање и из њега одлазио у акције у оближња села. Учествовало је око 60 припадника одреда, који су повремено деловали у немачким униформама, а повремено били камуфлирани у цивилну, сељачку одећу. Предводио их је Светозар Нећак, заменик команданта. Припадници Јањићевог одреда улазили су у многа села, међу којима и Партизане (Даросаву), Буковик, Заоку, Гараш, Бању, Белановицу и Венчане. Претреси кућа били су праћени непотребним насиљем над цивилима, хапшењима и одузимањем имовине значајне материјалне вредности, као и новца у готовом.⁴² У селу Буковик су припадници СГ починили више документованих силовања, малтретирали су и трогодишње дете, као и више Рома који су живели у оближњој Циганској мали. У низу акција у Аранђеловцу и околини ухапшено је више десетина грађана, који су одведени у Старо здање и тамо мучени и пребијани. Један број ухапшених потом је пребачен у Крагујевац, а неки од њих су тамо и стрељани.

Српски Гестапо извршавао је и акције обавештајно-провокааторског карактера, како у Београду, тако и у унутрашњости земље. Извршавање оваквих задатака подразумевало је конспиративност и камуфлирање, као и строгу поделу задужења међу припадницима одреда одабраним за мисију. Добро је документована обавештајно-провокааторска акција изведена у селима у околини Смедеревске Паланке,

⁴² АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо, „Акција у Аранђеловцу и околини”.

у марту 1943. године.⁴³ Тада су припадницима одреда додељена цивилна одела и они су упућени да по селима, из разговора са домаћинима и угоститељима, сазнају информације о присуству, кретању и бројности партизана и четника, које су потом предавали својим старешинама. Приликом извршења овог задатака постојала је директна сарадња са немачком обласном командом, јер су припадници одреда боравили и ноћили у касарни немачке војске. У наставку акције СГ је контролисао возове и одузео велику количину намирница путницима, да би деловање у околини Смедеревске Паланке окончао претресима и хапшењима у селима Баничин, Азања и Кусадак.

Регрутовање припадника, живот у одреду и међуљудски односи

Највећи број припадника Српског Гестапоа заврбован је из редова већ постојећих колаборационистичких формација: 34 из СДК, 11 из полиције Управе града Београда и 32 из СДС.⁴⁴ Формални услови за приступање одреду били су везани за опште здравствено стање кандидата, писменост, идеолошку подобност и способност вршења дужности. Посебан формални услов био је да сви чланови одреда морају бити Срби, односно православне вероисповести.⁴⁵ За ступање у одред биле су потребне личне препоруке и гаранције припадника који предлаже кандидата, у случају да руководиоци Јањић и Нећак кандидата не познају лично. На основу исказа бивших припадника СГ, главни део процеса селекције кадрова био је интервју са самим Јањићем. Такви разговори често су били непримерени и у њима се Јањић неумерено хвалио својим везама са Немцима и наводним страхом који од

⁴³ АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо, „Шпијунска акција у Смед. Паланци и околини”.

⁴⁴ АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо. Један број припадника заврбован је и из фудбалског клуба „Српски мач”, чији је члан управе био Будимир Јањић, Страхињин брат и припадник одреда од његовог настанка.

⁴⁵ Због овог услова четворица припадника одреда, по националности Хрвати и Словенци, морала су да се крсте и у Православној цркви. Кумови су били Страхиња и Будимир Јањић и Никола Нећак, који су саборцима наденули нова имена: Рудолф Букошек постао је Страхиња, Фрањо Цоларич постао је Бранко, Вицко Ковачевић добио је име Витомир, а Иван Иванић – Станко (АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо).

њег а имају други колаборационисти. Представљао се као личност од прворазредног значаја и утицаја на дешавања у земљи. Настојао је да својим наступом истовремено импресионира и застраши саговорника, а кандидатима је често постављао провокативна и ирационална питања, попут онога да ли би били спремни да без поговора убију сопствене оца и мајку уколико им он то нареди. После разговора са Јањићем, кандидат је потписивао агентску изјаву о обавези извршавања свих наређења, која је чувана у архиви одреда. Када се сакупи одређени број нових припадника, повремено би их водили у БДС, где су потписивали сличну изјаву и добијали одговарајуће легитимације од Немаца.

Личности регрутоване у Српски Гестапо и саме су попут Страхине Јањића биле несолидног карактера и проблематичне прошлости. Неколико добро документованих примера сведоче о томе да су у одред често ступали отпадници из СДК и СДС, претходно истерани из поменутих формација због недисциплине или злоупотреба, социјално угрожени или младићи који су ступањем у одред настојали да избегну радну обавезу или привођење правди.⁴⁶ За многе припаднике других колаборационистичких формација прелазак у Српски Гестапо деловао је привлачно, због веће плате и других бенефиција, као и чињенице да су припадници овог одреда имали знатно мање посла и борбених дејстава. Сходно карактеру и недостатку моралних врлина, многи припадници одреда били су склони различитим злоупотребима положаја. Документоване су ситне злоупотребе, попут ношења немачких униформи како би се избегли редови у продавницама или плаћање возне карте у јавном превозу, али и оне теже као што су изнуда, пљачкање станова и грађана, противправно привођење и малтретирање цивила.⁴⁷ Пљачкање које су припадници СГ вршили по унутрашњости земље изазивало је велико узнемирење становништва, па чак и оружане сукобе са другим колаборационистичких снагама.

⁴⁶ Записник о саслушању Богдановић Момчила у КПД Сремска Митровица 16. 12. 1949. (АС, БИА, II, ф. 14). Плата припадника одреда, без официјерских додатака и других награда, износила је почетком 1943. године 3000 динара. Са породичним додатком за ожењене и теренским дневницама плате су нарастале и до 6000 динара, а припадницима су следовале и посебне награде за поднете агентске извештаје.

⁴⁷ АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо, ИАБ, БИА, ф. XV, п12, Страхине Јањић.

Најпознатији такав догађај, у коме је било и смртних исхода, био је сукоб са одредом СДК после пљачки почињених у Барошевцу и Заокама половином фебруара 1943. године.⁴⁸

Изјаве бивших припадника омогућавају реконструкцију редовних дневних активности у касарни СГ. Дан је почињао одржавањем касарне, егзерциром, војном и општом наставом; припадници одреда најчешће су добијали вољно по 2–3 сата, два пута у току дана, а пред оброке су се певале немачке борбене песме. Обука је подразумевала и наставу из немачког језика, као и немачке и српске историје. Команде приликом егзерцира издаване су на немачком језику а старешине су поздрављане нацистичким поздравом. Када је одред боравио на терену, није се одвијала обука ни настава припадника који су остали у касарни. Искази бивших припадника СГ сведоче о томе да је и у одреду долазило до примене физичког кажњавања, углавном без основа.⁴⁹

Неуравнотеженост Страхиње Јањића и карактер већег броја припадника СГ доводили су до константних трзавица у одреду, што се временом веома негативно одразило на његово функционисање. Јањић се у одржавању дисциплине непрестано кретао између две крајности: физичког кажњавања и понижавања припадника одреда и за најмање преступе, и потпуног одсуства дисциплиновања, оличеног у учествовању, па и предвођењу изгреда које су чланови СГ чинили. Елаборат Удбе садржи мноштво информација о непримереном кажњавању, па чак и личном батинању од стране Јањића, као и о последицама таквог понашања на морал и борбену готовост. Временом је у одреду завладала атмосфера страха и неповерљивости, а припадници су међусобно почели да се деле на оне који су остајали лојални Јањићу и оне који су заштиту почели да налазе у лицу његовог заменика Светозара Нећака. Ступање Нећака у средиште дешавања догодило се постепено и нема индиција да је он и на почетку рада СГ имао амбиције да преузме његово вођење. По природи личности био је сушта

⁴⁸ Славиша Перић, *н. г.*, 131–132; АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо, „Акција у Аранђеловцу и околини”.

⁴⁹ Записник о саслушању Богдановић Момчила у КПД Сремска Митровица 17.12.1949 (АС, БИА, II, ф. 14).

супротност Јањићу: тих, интровертан, благ према сарадницима и поуздан.⁵⁰ Нећак није имао политичке амбиције, нити је са собом носио Јањићево негативно наслеђе, које је све више оптерећивало одред. Уз све наведено, Нећак је са великим успехом и потпуно конспиративно извршавао задатке поверене од БДС-а, тако да је временом постао личност која је била најподеснија да преузме вођење одредом.

Инциденти и злочини које је починио Српски Гестапо

Страхињу Јањића одликовале су необуздана природа и нереална амбиција, засноване на патолошком уверењу о величини сопствене личности. Добијање различитих привилегија од окупатора и обавештајни рад у његову корист Јањић није посматрао као обавезу, већ као могућност за освајање власти и демонстрацију моћи. Изузетно су бројне изјаве, како оне потекле из редова колаборациониста и немачких безбедносних органа, тако и оне чији су аутори били управо бивши припадници Српског Гестапоа, које описују Јањићево бахато и непримерено понашање, жељу за „завођењем реда” у земљи и болесну амбицију да на челу колаборационистичке управе замени Милана Недића. Уместо да у тајности извршава задатке које су му повериле немачке власти, Страхиња Јањић је интензивно ширио гласине о свом скором постављењу на највише функције у земљи, преузимању власти, денунцирао и провоцирао колаборационистичку управу и разним инстанцама немачке управе слао предлоге о стварању две српске СС дивизије. Где год је био ангажован, СГ је остављао за собом траг злочина: пљачке, малтретирања и батинања цивила, силовања жена. Поједине акције одреда биле су инициране на основу дојава, а у насиљу вршеном по селима Шумадије било је и елемената личне освете појединих припадника СГ, као и најпримитивнијег користољубља, попут крађе одеће, хране, алкохола и новца. Са протоком времена овај одред је све мање извршавао задатке због којих је основан, а све више

⁵⁰ Иако је у многим особинама био сушта супротност Јањићу, далеко од тога да би се Светозар Нећак могао сматрати часном особом. О томе, уосталом, сведочи и чињеница да ни на који начин није спречавао злочине које су припадници СГ под његовом командом починили у околини Аранђеловца, фебруара 1943. године.

лично на банду заштићених пљачкаша, служећи као инструмент у Јањићевим приватним ратовима са СДК, Специјалном полицијом, Недићем и његовом владом.

Већ од првих месеци функционисања Српског Гестапоа, од стране колаборациониста су предузимани различити кораци како би се стало на пут Јањићу. Још у јесен 1942. године обавештајци СДК упутили су Немцима денунцијације да он присуствује конференцијама Равногорског покрета. На њега се жалила и Специјална полиција, која је половином августа безуспешно покушала и да га ухапси. Локалне команде СДС жалиле су се на бахато понашање припадника СГ према својим органима, на опструкцију дужности које су вршили, као и на јавна понижавања и разоружавања својих припадника. У фонду БИА Историјског архива Београда налазе се бројне пријаве инцидената у периоду од 1942. до 1943. године, изазваних одбијањем Јањићевих људи да се легитимишу органима реда и потом се бахато опходе према органима и цивилима.⁵¹ Бројни инциденти, које су Јањић и његови саборци изазивали куда год би прошли, побудили су и отворени револт Милана Недића, који се по том питању посебним меморандумом обратио највишим немачким властима у Србији. У њему Недић напросто вапи захтевајући да неко обузда Јањића, истичући да он својим деловањем нарушава углед и Немачке и Србије, као и да подрива ауторитет власти пред грађанима.⁵² Овај меморандум представља кулминацију кључајућег незадовољства колаборационистичке

⁵¹ Детаљно су документована два изолована инцидента која су се одиграла у Београду. Почетком октобра 1942. године сукобили су се полицајци УГБ са припадницима СГ Александром Бајићем и Мирославом Јовановићем, који су ометали рацију и легитимисање у једном београдском локалу. После привођења и утврђивања одговорности, Бајић и Мартиновић су пуштени на слободу, али су се касније вратили обучени у немачке униформе и у полицијској станици захтевали да им се доведу органи који су их претходно привели. Настао је сукоб у коме је морала да интервенише и мешовита полиција. Још горе је од припадника СП УГБ прошао извесни Станко Добрић, припадник СДК. Он, по свој прилици, није имао никаква сазнања везана за Српски Гестапо у тренутку када се сусрео са њим, у фебруару 1943. Привучен музиком и необичним разговором на српском језику, који су водила лица у немачким униформама, он је пришао згради школе Старина Новак. Припадници Јањићевог одреда су га разоружали, тукли, понижавали и провоцирали, а морао је да истрпи и лично понижавање од самог Јањића. ИАБ, БИА, ф. XV, п12, Страхиња Јањић.

⁵² Milan Borković, *n. d.*, 198–199. Недић је меморандум генералу Паулу Бадеру, Војном заповеднику у Србији, упутио 22. фебруара 1943. године.

управе и оружане силе понашањем Јањића и његових сарадника, као и почетак краја Српског Гестапоа.

Реорганизација и распуштање Српског Гестапоа

Крајем 1942. и почетком 1943. године међуљудски односи у СГ били су већ озбиљно нарушени, а број инцидената и злочина који је овај одред починио познат и широј јавности. Заплашени Јањићевим претњама, поједини припадници одреда планирали су бекство или су се директно обраћали немачким властима, а сам Јањић све ређе је боравио у касарни. Конспиративност организације одавно је била нарушена његовим отвореним хвалисањем у јавности и претњама које су свакодневно упућиване органима колаборационистичке управе.

Крајем фебруара, на адресу Војног заповедника у Србији стигао је већ помињани меморандум Милана Недића. По свој прилици он је представљао иницијалну капислу за догађаје који су уследили: реорганизацију СГ, уклањање Јањића са његовог чела, а потом и постепено ликвидацију одреда. Крајем марта, по први пут се догодило да немачке власти одбију молбу да интервенишу после хапшења припадника СГ због злоупотреба и изнуда. Почетком априла 1943. дошло је до ескалације тензија у одреду, дезертирања и хапшења припадника одреда који нису више желели да буду под Јањићевом командом.⁵³ У таквим околностима Немци су одлучили да им Јањић више штети него користи. Коначно, крајем априла 1943. године, он је смењен са чела СГ и са 26 припадника одреда упућен на нове задатке у Немачку, док је руковођење одредом у коме је остало 33 људи преузео Светозар Нећак.

Под Нећаковом командом СГ је из школе Старина Новак почетком маја премештен у једну мању зграду, у улици Жоржа Клемансоа.

⁵³ Дезертери, па чак и они припадници СГ који су се директно обратили БДС-у, третирани су као криминалци и побуњеници. Били су притворени извесно време, а потом послати у Немачку на рад. Истрага коју је БДС спровео над појединим дезертерима довела је до закључка да је разлог бекства из одреда био терор Јањића који су свакодневно трпели (АС, БИА, II, ф. 14, Српски Гестапо).

Одред је БДС-у вратио значајан део раније задужених униформи и наоружања; од тада су немачке униформе употребљаване само изузетно у појединим акцијама. Делокруг активности сведен је искључиво на обавештајни рад усмерен против НОП и ЈВуО. Шест припадника одреда, међу којима је био и Будимир Јањић, касније су упућени на радио-телеграфски курс на Фрушкој Гори (Иришком венцу). Светозар Нећак није придавао довољно пажње дисциплини у одреду: касарна није одржавана, многи припадници редовно су ноћивали ван ње, поједини цивили често су слободно долазили и одлазили из просторија Српског Гестапоа.⁵⁴ Ликвидација одреда почела је крајем 1943, а дефинитивно окончана 29. фебруара 1944. године. Светозар Нећак премештен је у Банат, где је под псеудонимом Милош Антић и даље обавештајно радио за Немце и био сарадник БДС-ове испоставе у Зрењанину. Један мањи број бивших припадника СГ, међу којима се налазио и Никола Нећак, ступио је крајем 1944. године у Бечу у специјалну диверзантску групу Бранка Гаре Гашпаревића, која је почетком 1945. деловала у Босни, у рејону Дрине, на граници са Србијом.

Епилог

Никола Нећак предао се југословенским властима после пропасти Гашпаревићеве групе. Осуђен је на смрт и стрељан, а исту судбину доживео је и његов рођак Светозар, други и последњи командант Српског Гестапоа.⁵⁵ Архивски документи откривају да је стрељано још најмање 32 припадника СГ.⁵⁶ За разлику од њих, Страхиња Јањић успео је да избегне суочавање са правдом. Документа обавештајног порекла наводе да је током 1944. године и даље радио за обавештајне службе Рајха. Он и његови сарадници конспиративно су деловали међу југословенским радницима у Немачкој. Извори бележе да ни

⁵⁴ ИАБ, БИА, ф. 14, п. 5, Светозар Ђ. Нећак – Тоза. Реч је о досијеу рођака и имењака другог команданта СГ, у коме су описане бројне посете касарни и контакти са припадницима одреда.

⁵⁵ ИАБ, БИА, ф. 14, п. 5, Светозар Ђ. Нећак-Тоза.

⁵⁶ АС, БИА, ф. 14, Српски Гестапо, Извештај о стању истраге против припадника и сарадника Српског Гестапоа, групе Милорада Илића и групе Страхиње Јањића у Берлину.

у тим условима није престао са денунцијацијама и изнудама: многе раднике лажно би оптуживао, а потом од њихових породица захтевао новац, храну, цигарете или сексуалне услуге, како би наводно интервенисао у циљу ослобађања.⁵⁷

Многи детаљи Јањићевог деловања у тој фази колаборације за сада су ван домашаја историографије, али постоји нада да архиве немачких обавештајних служби садрже још драгоцених информација о њима. Од велике важности је пронађени допис пуковника Ивана Јавора, упућен Министарству одбране и команди оружаних снага НДХ у Загребу 31. октобра 1943. године. Он помиње бившег шефа СГ и његов живот у Берлину, дајући чак и његову адресу и број телефона, напомињући да је Јањић „сада у униформи њемачког пуковника Вермахта”.⁵⁸ Историјски извори доступни путем интернета откривају да се Јањић крајем лета 1944. године обрео у концентрационом логору Флосенбург (Floßenbürg).⁵⁹ Извесно је да је пре завршетка рата бора вио и у логору Захенхаузен (Sachenhausen) у Брандебургу.⁶⁰ Почетком 1946. године његово име регистровано је на полицијском списку 167 Југословена, који су у том тренутку живели у Берлину.⁶¹

У документима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Јањић се водио као лице у бекству. Није било могуће утврдити у којој мери су југословенске власти имале

⁵⁷ Забелешка од 14. 12. 1943, Београд, и Допис РСХА–у од 4. 1. 1944, Београд (ИАБ, БДС, Ј–198), АС, БИА, Српски Гестапо.

⁵⁸ ИАБ, БДС, Ј–198.

⁵⁹ Његово име и лични подаци налазе се на листи логораша, објављеној на званичној веб-страници Музеја Холокауста САД, у Вашингтону (https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=7100335, приступљено 17. септембра 2021. године). У логорској евиденцији водио се под бројем 17385.

⁶⁰ Историјски извори везани за Јањићев боравак у логору Флосенбург указивали су да је он из овог логора пребачен у Захенхаузен. Аутор је ступио у контакт са Меморијалним музејом логора Захенхаузен и потврђено му је да Јањић бора вио тамо, а обећано му је достављање скенираних докумената. До тренутка предаје рада постојећа документација везана за Јањићев боравак у Захенхаузену нажалост још није дата на увид аутору.

⁶¹ Поред личних података који потврђују да је недвосмислено реч о бившем шефу Српског Гестапоа, наведено је још и да је по занимању био радник. Документ је доступан регистрованим корисницима сајта ancestry.com, а једна дигитална копија налази се и у поседу аутора.

информације о његовом кретању, нити да ли су захтевале његово хапшење и екстрадицију од других држава.⁶² С друге стране, у дигиталним базама податка везаним за поменуте немачке логоре, Јањић се води као логораш, односно као жртва нацизма. Последњи поузданији податак о његовом кретању и месту боравка представља једна службена белешка Удбе из новембра 1964. године. Агентска веза је по повратку из Северне Америке известила да се Јањић налази у Канади, у месту Хамилтон у покрајини Онтарио, да се служи именом Дан Савић, држи одвојено од остатка политичке емиграције, као и да је стекао значајан иметак у послу са некретнинама.⁶³ Био је и власник дома за старе у коме је боравило око 50 лица.⁶⁴ Детаљне претраге база података доступних путем Интернета довеле су до сазнања да је Страхинја Н. Јањић сахрањен на гробљу Вудленд у Хамилтону, у округу Вентворт (Канада). Доступни подаци у целини се подударају са личним подацима бившег шефа Српског Гестапоа и председника Крагујевачке општине. У тренутку предаје рада аутор је настојао да ступи у контакт са Јањићевим потомцима у Канади ради добијања додатних информација везаних за узрок и тачно време његове смрти. Оно што је, међутим, сасвим извесно јесте да Страхинја Јањић никада, ни пред једним судом, није одговарао за недела и злочине почињене у Србији током Другог светског рата.

⁶² Интерни акт Удбе, којим је у лето 1949. године провераван статус Страхинје Јањића, по захтеву заменика начелника 3. одељења потпуковника Славка Одића, носи печат „не пролази кроз картотеку антинародних елемената”, иако је извештено о његовом предмету везаном за СГ у картотеци архиве (ИАБ, БИА, ф. XV, п12, Страхинја Јањић).

⁶³ УДБ за Град Београд, Службена белешка, Подаци о Страхинји Јањићу, бив. руководиоцу т.зв. „Српског Гестапоа”, сада емигрант у Канади (ИАБ, БИА, ф. XV, п12, Страхинја Јањић). У документу се наводи да је Јањић уочи доласка Црвене армије напустио интернацију у Оранијебургу (вероватно је реч о логору Захнхаузен, који се налази у непосредној близини) и пребегао западним савезницима. У Канаду се иселио 1946. године и тамо оженио Немцом са којом није имао деце. Агент који је био у контакту са њим стекао је утисак да Јањића политика не интересује, те да „ма да је у основи противник поретка у Југославији”, нема никакво интересовање за стање у земљи.

⁶⁴ Поменути дом у историјском изворима може се пратити од 1961. године. Као први власник водила се Лоти Савић, највероватније Јањићева супруга. Од 1967. власник и директор дома је Никола Јањић, а он је и данас у поседу потомака Страхинје Јањића.

Закључак

Својом личношћу и поступањем у време окупације Србије током Другог светског рата, Страхиња Јањић потврдио је широко распрострањено уверење да личности са саме друштвене маргине, проблематични и патолошки карактери, често настоје да искористе кризе, ратове и окупацију у сопствену корист. Лишен хуманости и скрупула, ставио се на директно располагање окупатору и стечену моћ користио за личну промоцију, богаћење пљачком, иживљавање неостварених амбиција и фантазија. У широкој лепези колаборационизма у Србији (1941–1944), тешко је наћи пример сличан Јањићу, он се извесно убраја у највеће издајнике и сараднике окупатора.

Српски Гестапо, специјални диверзантско-обавештајни одред који је Јањић оформио и водио у складу са директивама Гестапоа, највећим делом био је верна слика и прилика свог команданта. Иако изванредно опскрбљен за услове у којима је деловао и у потпуности изузет од одговорности Недићевој влади и другим органима домаће управе, овај одред није са посебним успехом извршавао задатке, а у народу је брзо изашао на лош глас. Злостављање цивила, пљачке, изнуде и ситне крађе, као и бахато понашање према свим другим колаборационистичким оружаним формацијама, били су основни знак распознавања овог одреда и његова историјска заоставштина. Захваљујући нездравој амбицији и насилничком карактеру Јањића, СГ се уместо као елитни конспиративни одред понашао као разуларена паравојска, која немилице пљачка и малтретира сопствени народ и води приватне ратове свог вође. Иако је било потребно да протекне немало времена како би Јањић потрошио све кредите које је имао код немачких обавештајних органа у Србији, на крају су и његови покровитељи схватили да штети угледу и интересима нацистичке Немачке. Активности које су некадашњи вођа Српског Гестапоа и његови сарадници предузимали у Немачкој још нису адекватно расветљене у историјској науци, баш као ни околности којима је окончан његов живот, после дугог периода боравка у емиграцији.

Извори и литература

Необјављени извори

Архив Југославије,
фонд: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Архив Србије

Фонд: Безбедносно-информативна агенција (БИА)

Војни архив Министарства одбране Републике Србије

Фонд: Досије персоналних података официра Краљевине Југославије

Фонд: Недићева архива

Историјски архив Београда

Фонд: Безбедносно-информативна агенција (БИА)

Фонд: BDS (Заповедник полиције безбедности и службе безбедности)

Фонд: Управа града Београда – Картотека житеља Београда и Земуна

Објављени извори

Logor Banjica: logoraši (1941–1944), Књига 1, Београд: IAB 2009

Немачка обавештајна служба у Југославији, књига IV, Београд: Udба 1959.

Ранковић, Драгутин Ј. *Свакодневни животи под окупацијом. Искусство једног Београђанина 1941–1944*, приређивачи Наташа Милићевић и Душан Никодијевић, Београд: ИНИС 2011.

Литература

Бабац, Душан М. *Раи изгубљене генерације*, Београд: Одбрана 2020

Бејатовић, Виктор. *Лейза смрти: вишедесицилинарни присиљ и ујоредне методологије у реконструкцији мотива и обима раиној злочина у Крагујевцу октобра 1941.*, Крагујевац: Спомен-парк Крагујевачки октобар 2017.

Borković, Milan. *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944*, II, Београд: Sloboda 1979.

Brkić, Staniša. *Ime i broj*. 2 dopunjeno izdanje, Beograd: Muzej žrtava genocida; Kragujevac: Spomen muzej „21. Oktobar” 2020.

Костић, Бошко Н. *За историју наших дана*, Београд: Нова искра 2011.

Краков, Станислав. *Генерал Милан Недић. Књига 2: Чаша пуна чеме-ра*, Минхен: Нова искра 1968.

Odić, Slavko, Slavko Komarica. *Noć i magla: Gestapo u Jugoslaviji*, Zagreb: СIP 1977.

Перић, Славиша. *Српски добровољачки корпус*, Београд: издање аутора 2018.

Ристановић, Раде. *Београдски равнојорци: Југословенска војска у ошацибини и Равнојорски покрећ у окупираном Београду*, Београд: ИСИ 2020.

Шкодрић, Љубинка. *Жена у окупираној Србији 1941–1944*, Београд: Архипелаг 2020.

Aleksandar Stojanović, PhD, Senior Research Fellow
Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

Summary

STRAHINJA JANJIĆ AND THE SERBIAN GESTAPO

Paper deals with biography of Strahinja Janjić, one of the most extreme Serbian Quislings during WW2. Troublesome person from his youth, Janjić tried to use country's occupation to grab political rule and power. He started his Quisling career as the member of the Serbian Volunteer Corps (SDK). As the president of Kragujevac municipality he was responsible for financial machinations, corruption, extortion, civilian mistreatment and rape of women. He committed the same crimes as the head of Leskovac municipality, in the beginning of 1942. Janjić found the protection from legal persecution by becoming a part of German intelligence network in Serbia. From the first months of 1942 he was an BDS (Gestapo) agent, and during the summer of same year he formed a special intelligence-diversionary unit, under the name of "Serbian Gestapo". Unit was mostly made of individuals coming from the very bottom of society and it quickly became notorious for numerous incidents and crimes. Unit operated against partisans and the Yugoslav army in Fatherland. In the vast majority of actions, the unit mistreated and robbed innocent civilians. Janjić's troublesome nature was causing trouble and disturbance even among the members of the Serbian Gestapo, hence he was stripped of from command duty and relocated to Germany. He continued working for German intelligence services. Under the still undetermined circumstances he found himself in German concentration camps, few months prior to the end of the war. In 1946. Janjić migrated to Canada, where he remained by the end of his life. Most former members of Serbian Gestapo, arrested by the post-war Yugoslav authorities, were either executed by firing squads or convicted to long imprisonment.

Keywords: Strahinja Janjić, Serbian Gestapo, collaboration with Nazis, BDS, SDK, crimes, Kragujevac, Leskovac, Serbia 1941–1944.